

De vrije rijksheerlijkheid Kessenich, van Brabants en Guliks leen tot Gelders 'Territoir', 1699-1715

door
A.M.J.A. Berkvens

INLEIDING

Wanneer men zich vanuit rechtshistorisch oogpunt interesseert voor de staatkundige positie van de talrijke kleinere staatkundige eenheden die zich tot in de zeventiende en achttiende eeuw in de verbrokkelde grensstrook van het Limburgse Maasdal hebben weten te handhaven, stuit men in literatuur en bronnen telkens weer op de twee kernbegrippen 'vrije rijksheerlijkheid' en 'terre franche' of 'vrijheerlijkheid'.

Vrije rijksheerlijkheden zijn kleine landsheerlijkheden, die rijksonmiddellijk zijn in staatsrechtelijke zin. Dat wil zeggen: onafhankelijk van de landsheerlijkheid van derden. In de Duitse rechtshistorische literatuur worden ze aangeduid met 'reichsunmittelbare Herrschaften'. De vrije rijksheerlijkheden in de Maasvallei behoren vaak tot het genus der 'quasi-rijksstanden'. Zij vallen overwegend buiten de kreitsindeling en 'paraisseren' al evenmin op de Rijksmatrikel, noch op de 'Kammer(zie-ler)matrikel'. Dientengevolge is het lang niet altijd mogelijk op eenduidige wijze de staatkundige positie van dergelijke heerlijkheden vast te stellen, hetgeen ze kwetsbaar maakt voor mediatiseringspogingen van de omringende grotere territoria.¹

Als van zo'n vrije rijksheerlijkheid in de zeventiende of achttiende eeuw het rijksonmiddellijk karakter verloren gaat, doordat ze binnen de invloedssfeer van de Zuidelijke Nederlanden geraakt, dan wordt die heerlijkheid betiteld als een Brabantse, Gelderse, of Luxemburgse 'vrijheerlijkheid' of 'terre franche', afhankelijk van het gewest waarmee ze wordt geassocieerd. Als kenmerk van dergelijke vrijheerlijkheden wordt bij Nève aangegeven, dat zij niet met enig gewest bijdragen in de bede.² Derhalve moeten deze 'terres franches' worden onderscheiden van vrijheerlijkheden of onderheerlijkheden, die al in de late middeleeuwen deel uitmaken van de Brabantse, Gelderse of Luxemburgse standenstaat. Dergelijke 'oude' vrijheerlijk-

¹ Nève, P.L., *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden*, Assen 1972, 95-96.

² Nève, *Het Rijkskamergerecht*, 220, 221, 230, 234, 332, 333, 354, 372-378, 444, 457, 507.

heden zijn mediate heerlijkheden in staatsrechtelijke zin. De heer van een dergelijke heerlijkheid is niet 'soeverein', maar onderdaan van zijn landsheer. Wel is hij in het genot gebleven van de hoge jurisdictie en wordt hij als riddermatige beschreven in de statenvergadering van zijn gewest. Vanwege de heerlijkheid is een matriculaire bijdrage verschuldigd in de landsbede. Voorbeelden van dergelijke 'oude' vrijheerlijkheden zijn in het Overkwartier ondermeer: Arcen, Velden, Lomm, Well en Bergen. In het hierna volgende wordt voor dit type heerlijkheid de term 'mediate heerlijkheid' gereserveerd'.³

'Terres franches' onderscheiden zich dus van vrije rijksheerlijkheden doordat zij afhankelijk zijn geworden van de landsheerlijkheid van derden. Zij zijn niet langer rijksonmiddellijk in staatsrechtelijke zin. Zij onderscheiden zich van mediate heerlijkheden doordat zij geen deel uitmaken van een standenstaat: de vrijheer is niet vertegenwoordigd in de statenvergadering en vanwege de heerlijkheid wordt geen bede betaald. Hiermee is het begrip 'terre franche' als het ware negatief gedefinieerd: men weet wat vrijheerlijkheden *niet* zijn. Maar was zijn het dan *wel*?

In de achttiende eeuw omschrijft de hoofdvoorzitter van de Geheime Raad, Patrick de Nény, de staatkundige positie van de terres franches als volgt:

'Les terres nommées franches étaient originairement des terres indépendantes, qui dans la suite du tems ont été unies ou incorporées dans l'une ou dans l'autre province. Mais cette union n'a proprement pour objet que la juridiction du conseil de la province. Il-y-a même quelques-unes de ces terres qui sans être unis à aucune province, ont été soumises immédiatement au ressort du Grand Conseil. Du reste, à la réserve de la juridiction, les terres franches ont conservé pendant longtems une exemption entière de toute sorte d'impositions et encore aujourd'hui elles ne contribuent avec aucune province'.⁴

Men kan uit deze kwalificatie afleiden dat terres franches der Zuidelijke Nederlanden deel uitmaken van het ressort van een der hoven van justitie, dat zij geen bede betalen, maar dat zij op een zeker moment wel enigerlei vorm van belasting zijn gaan betalen.

Of deze omschrijving in zijn algemeenheid als definitie gebruikt kan worden voor alle terres franches zou nader onderzocht moeten worden. In de hierna volgende verhandeling wordt de term 'terre franche' vooralsnog neutraal gebruikt voor een vrije rijksheerlijkheid, die vanuit het standpunt van de centrale regering te Brussel niet of niet langer als rijksonmiddellijk in staatsrechtelijke zin wordt beschouwd.

³ Zie ook: Maris, A.J., De lijst van bannerheerlijkheden en andere hoge heerlijkheden in Gelre en Zutphen van 1569, in: Bijdragen en Mededelingen 'Gelre' 68 (1974/75) 141-159, t.a.p. 144.

⁴ (Nény, P.F. de), *Memoires historiques et politiques des Pays-Bas autrichiens*, Neufchatel 1784, 384. Na het voltooiën van dit artikel verscheen: A. Stengers-Limet, *Une fiscalité particulière dans les anciens Pays-Bas, les terres franches*, Kortrijk-Heule 1985 (Standen en Landen, LXXXIV), waarvan geen gebruik meer gemaakt kon worden.

In zijn verhandeling over het Rijkskamergerecht en de Nederlanden maakt Nève gewag van de transformatie van de vrije rijksheerlijkheid Kessenich tot een terre franche van Brabant. Volgens Nève had Kessenich leenbanden met zowel Brabant als Gulik. Hij constateert dat beide leenheren in de zeventiende eeuw hebben gepoogd om de heerlijkheid binnen hun invloedssfeer te trekken. Rond 1700 zou het Brabantse 'annexionisme' hebben doorgezet en zou Kessenich zijn afgegleden tot de positie van terre franche van Brabant. Voor wat betreft de achttiende eeuw constateert Nève een verband tussen Kessenich en het Hof van Gelre te Roermond, blijkens enkele processen in hoger beroep vanuit Kessenich op Roermond, waartegen de Akense Schepenstoel in verzet komt, en blijkens een ordonnantie van 'de keizer' uit 1784, waarbij deze als hertog van Brabant (sic) bepaald zou hebben, dat Kessenich voortaan deel uit zou maken van het ressort van de Soevereine Raad van Roermond. Nève tekent hierbij aan, dat de door hem geraadpleegde auteurs 'nog al vaag zijn omtrent de aanspraken die de keizer als hertog van Gelre aan het einde van de achttiende eeuw maakte op Kessenich.'⁵

In de hierna volgende verhandeling zou ik aan de hand van eigen bronnenonderzoek willen uiteenzetten, hoe rond 1700 het Gulikse 'annexionisme' zich ten aanzien van Kessenich doorzette en hoe als reactie daarop ten tijde van de Staatse bezetting van het Spaanse Overkwartier (7 oktober 1702 tot 28 februari 1716) de basis werd gelegd, op grond waarvan Joseph II in 1784 als hertog van Gelre de Vrije Rijksheerlijkheid Kessenich (tijdelijk) kon annexeren en welke inhoud in deze jaren werd gegeven aan de term 'terre franche' van het Overkwartier.

Kessenich en het ressort van de Soevereine Raad vóór 1699

Voor zover men zulks aan de hand van de Consultboeken van de Soevereine Raad van Roermond kan nagaan, blijkt dat in de loop van de zeventiende eeuw van enige bemoeienis met de heerlijkheid Kessenich van de kant van het Overkwartier nog nauwelijks sprake is. Voor de eerste keer komt de heerlijkheid in 1679 ter sprake, als de Geheime Raad het Hof van Roermond om advies vraagt, inzake het request van baron Frans Jacob van Waes, die verzoekt dat Kessenich als rijksgebied niet langer aangeslagen zou worden in de 'rationsgelden', een belasting die in 1671 door de landvoogd graaf van Monterey is ingesteld, als reguliere afkoopsom voor de daadwerkelijke inkwartiering van militairen. De Geheime Raad wenst bij die gelegenheid van kanselier en raden te vernemen of Kessenich inderdaad rijksgebied is, en of de Spaanse koning er in de gelegenheid is, of er althans het recht heeft '*à exercer des marques de souveraineté*'; en zo ja, welke. Het consult van 3 februari 1680 wijst duidelijk uit, dat men te Roermond nauwelijks geïnteresseerd is in de interne aangelegenheden van Kessenich. Men adviseert de Geheime Raad om te Regensburg bij de rijksdag na te gaan of Kessenich sedert de transactie van Augsburg in 1548 nog op

⁵ Nève, Het Rijkskamergerecht, 351-355; een exemplaar van het plakkaat van 26 mei 1784 terzake van de Gelderse soevereiniteit over Kessenich en Hunsel bevindt zich in: Hof van Gelre, P 14, fol. 17.

de Rijksmatrikel voorkomt en bij de ontvanger van de Brabantse vrijheerlijkheden, hoe lang Kessenich reeds contributie betaalt aan Karel II. Wel wijzen kanselier en raden er op, dat volgens het officiële regeringsstandpunt met de transactie van Augsburg ook alle geëncloveerde gebieden mede zijn begrepen in de Bourgondische Kreits. Dit standpunt ten opzichte van Kessenich verlaten, is riskant wegens de precedentwerking die hiervan uit zou kunnen gaan op een aantal vrijheerlijkheden van het Overkwartier, die zich aan de invloedssfeer van Karel II als hertog van Gelre trachten te onttrekken.⁶

In juli 1681 wordt de Soevereine Raad van Roermond door de Geheime Raad ingeschakeld bij de beoordeling van de betrouwbaarheid van de documenten die door baron van Waes in verband met het bovengenoemde verzoek tot exemptie van rationsgelden zijn geproduceerd ten einde het rijkskarakter van Kessenich te bewijzen. Blijkens de bevindingen van het hof hebben de overgelegde akten enerzijds betrekking op het leenverband met Gulik en anderzijds op de appelgang naar Aken. Volgens kanselier en raden blijkt uit de stukken niet dat de hertog van Gulik aanspraak kan maken op de soevereiniteit: Kessenich is niet als Gulikse onder-heerlijkheid een mediate rijksheerlijkheid in staatsrechtelijke zin. Anderzijds zijn er ook geen bewijzen, dat Kessenich aanspraak kan maken op het *beneficium sessionis ac votis*, of dat het regelmatig bijdraagt in rijks-, of kreitslasten: Kessenich had derhalve ook geen 'Reichsstandschaft' of 'Kreitsstandschaft': met andere woorden, er zijn ook geen positieve bewijzen voorhanden, dat Kessenich als een landsheerlijkheid zou moeten gelden. Tenslotte herhalen kanselier en raden in globale termen hun ook in 1680 geuite waarschuwing over de mogelijke precedentwerking van een al te lankmoedige houding ten opzichte van Kessenich.⁷

In 1693 wordt het hof opnieuw geroepen om te adviseren naar aanleiding van een request van baron van Waes, die zich thans beklagt over het heffen van in- en uitgaande rechten te Kessenich, door de ontvanger van convooien en licenten te Stevensweert. Een dergelijke handelwijze wordt door de raad en member van de Soevereine Raad toelaatbaar geacht, als uitvloeisel van de leenband van Kessenich met Brabant, op grond waarvan de heerlijkheid in 1548 in de Bourgondische Kreits zou zijn getrokken, '*fondament ordinaire des droits de Vostre Majesté en plusieurs autres terres franches, qui relèvent de cette Duché (de Brabant)*'. Op grond van dit advies wordt de Soevereine Raad van Roermond door de Geheime Raad bij decreet van 18 september 1694 belast met de gerechtelijke afdoening van het request van de baron.⁸

Het is oktober 1697 als de Soevereine Raad opnieuw met het probleem van de staatkundige positie van Kessenich wordt geconfronteerd. Thans naar aanleiding van een brief van Johan Willem, keurvorst van de Palts, die als hertog van Gulik aanspraak maakt op de soevereiniteit van Kessenich, welke brief door de Geheime

⁶ Hof van Gelre, CB 4, fol. 51.

⁷ Hof van Gelre, CB 4, fol. 148-151.

⁸ Hof van Gelre, briefwisseling 1693.

Raad ten fine van advies aan het hof wordt voorgelegd.⁹ Ook nu weer verklaart het hof stellig, dat het allerminst de aangewezen instantie is om over dergelijke pre-tenties van de hertog van Gulik te oordelen *'veu qu'en ladite terre de Kessenich nous ne pretendons aucun ressort de la part de Vostre Majesté en qualité de Ducq de Gueldre, pour estre un fief de Brabant'*. Wel dringen kanselier en raden er op aan, dat paal en perk wordt gesteld aan de *'altercations qui naissent de semblables pretensions des princes voisins'*.¹⁰

Kessenich en het ressort van de Soevereine Raad in 1699

In 1699 wordt de Soevereine Raad van Roermond echter gedwongen zijn passieve houding terzake van Kessenich te laten varen. Op 10 maart van dat jaar ontvangen kanselier en raden een brief van de Geheime Raad met als bijlage een bericht van de stadhouder van het Overkwartier, François Désiré, prins van Nassau-Siegen,¹¹ die zich op grond van zijn instructie¹² verplicht heeft gevoeld op 28 februari 1699 aan de centrale regering te melden, dat troepen van de hertog van Gulik in naam van de Westfaalse Kreits het Brabantse leen Kessenich, 'gelegen onder het kanon van Stevensweert', hebben bezet, en dat het gerucht gaat, dat de Thornse advocaat en kanunnik Stouben¹³ van dit alles de aanstichter is. In zijn brief spreekt de prins van Nassau de vrees uit

⁹ Hof van Gelre, CB 8, fol. 7, brief van Johannes Wilhelmus, elector palatinus, Düsseldorf, 7 februari 1697.

¹⁰ Hof van Gelre, CB 8, fol. 7.

¹¹ Geboren 1627; ridder van het Gulden Vlies 1661; stadhouder van Limburg 1665-1684; bij patent van 20 mei 1680 aangewezen als stadhouder van Gelre; als zodanig geïnstalleerd op 5 februari 1681; overleden 17 september 1699.

¹² Het behoort traditioneel tot de taken van de stadhouder om te waken over een goede verstandhouding met aangrenzende gebieden en de centrale regering tijdig te verwittigen van ontwikkelingen, die tot 'verloop ofte oorlog' aanleiding zouden kunnen geven. Cf. Instructie graaf van Megen, art. 20 (PSHAL 14 (1877)225).

¹³ Kanunnik Stouben is juridisch adviseur van de abdis van Thorn en auteur van een aantal deducties, waarin het rijksonmiddellijk karakter van Thorn wordt betoogd:

Vindiciae consilarii Thorensis, reverendissimae et celsissimae dominae principis et abbatissae in Thor, tamquam ibidem immediate statui S.R. Imperii, ac propterea in omnibus eiusdem, et Circuli Westphalici respective comitiis et conventibus civilitatem, sessionem et votum obtinenti, territorialem in eodem loco superioritatem pro nunc in umbra tantum afferentis, oppositae tamen ad Stateram contra praetensum votum seu scriptum, quo nuper quidam ex advocatis consilii Ruremondensis superiori ducatus Hispano Geldriae dictam Abbatiam eiusque territorium immediate subesse perperam demonstrare praesumpsit (impressae anno MDCXCVII);

Illustrissimae imperialis ecclesiae Thorensis jura immedietatis ex authenticis imperatorum, circuli Westphalici, ipsorumque Hispano-Belgarum et Geldrorum aliorumque documentis deducta, cum fundamentali elisione scripti, per fiscalemem Geldricum compilati, et nuper Sacrae Caesareae Majestati ex parte Geldrica exhibiti, in sequenti memoriali humillime repraesentata a Joanne Stuben, dictae illustrissimae ecclesiae canonico capitulari et dominae principis abbatissae Thorensis consiliario, etc., Viennae Austriae, anno Christi MDCC;

Fasciculus documentorum principatus et illustrissimi saecularis collegii Thorensis suprematum, immedietatem et ab omnibus aliis praeterquam a Caesare et Sacro Romano Imperio independentiam convincentium, Trajectum ad Mosam, typis P. Bucherii, Civitatis Typographi, Anno 1703.

'que... le susdit advocat soutient que les princes dudit Cercle de Westphalie ont le mesme droit sur les terres franches scituées de ce costé de la Meuse, et qu'il tasche en dessous main de les inciter à se demembrer (van het Overkwartier) et mettre sous la protection dudit Cercle, au grand préjudice des droits de Vostre Majesté'.

Met andere woorden: de onduidelijke staatkundige positie van de Brabantse vrijheerlijkheid Kessenich begint een regelrechte bedreiging te vormen voor Gelderse vrijheerlijkheden als Thorn, Weert en Dalenbroek.

Deze Gulikse aanslag op Kessenich vindt plaats tegen de zin van baron van Waes, die zich vrijwel tegelijkertijd met een verzoek om 'mainforte' gewend heeft tot de landvoogd Maximiliaan Emmanuel van Beieren ten einde de verdrijving van de Gulikse troepen te bewerkstelligen. Dit verzoek wordt door de raad en mombler van het Overkwartier, Gerard Pallant, in zijn consult van 26 maart 1699 ondersteund, op grond van de overweging, dat Zijne Majesteit anders onherstelbare schade in zijn Gelderse belangen zou komen te lijden.¹⁴ Tot een daadwerkelijk ingrijpen is het aftandse bewind van Karel II echter niet meer in staat, zodat de Gulikse bezetting van Kessenich tot in het jaar 1700 voortduurt.

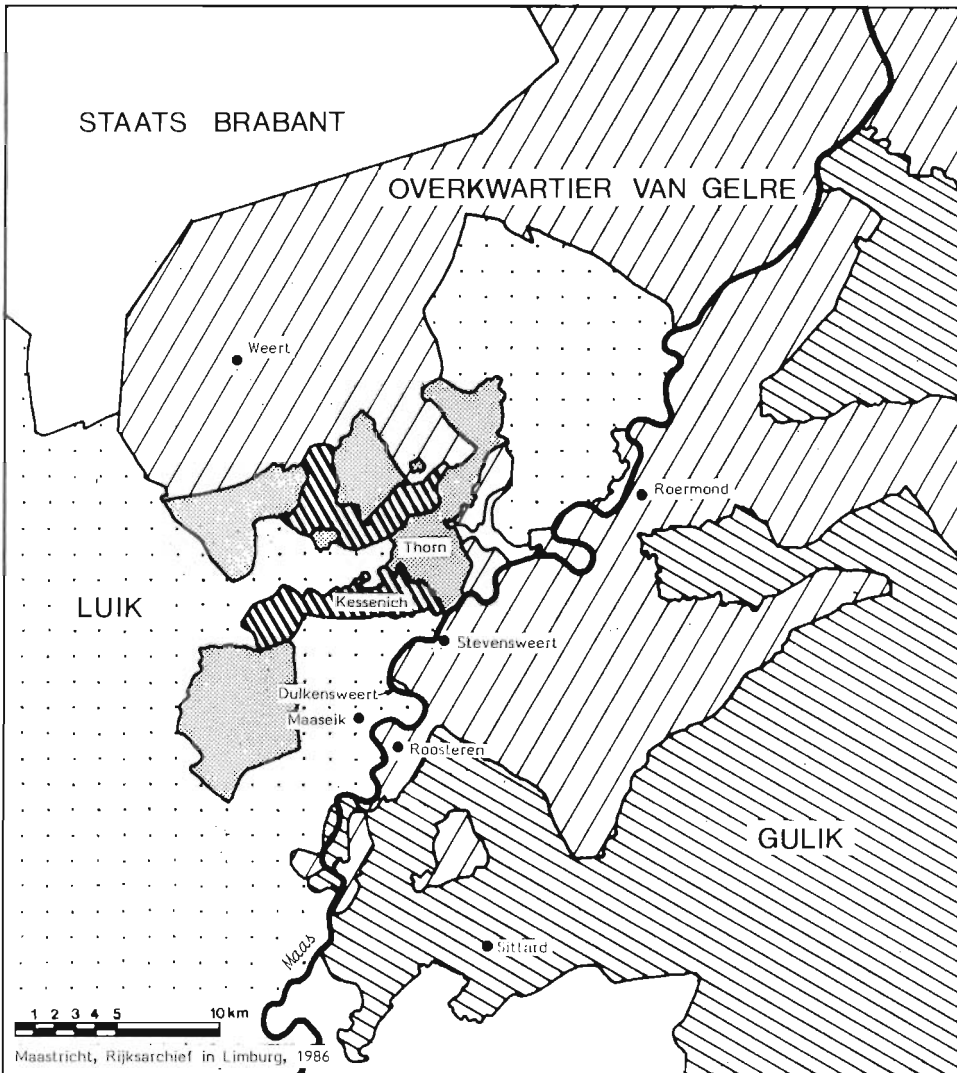
Dynastieke perikelen in Kessenich Kessenich als Brabantse Vrijheerlijkheid

De aanspraken die keurvorst Johan Willem in 1697 maakt op de soevereiniteit van Kessenich en de feitelijke bezetting van de heerlijkheid in 1699 zijn deels uitvloeisel van een bewuste politiek ten aanzien van de 'Spaanse' vrije heerlijkheden, zoals uitgezet op de Westfaalse Kreitsdag te Keulen in 1697,¹⁵ deels hangen zij samen met de gecompliceerde dynastieke problemen, waarmee de heren en vrouwen van Kessenich gedurende de zeventiende eeuw onophoudelijk te kampen hebben gehad. Zich van die dynastieke problemen een duidelijk beeld te vormen is geen eenvoudige zaak, aangezien men daarbij voornamelijk is aangewezen op een tweetal achttiende-eeuwse gedrukte deducties,¹⁶ die de standpunten van twee elkaar het bezit van de heerlijkheid betwistende partijen weergeven en derhalve niet zonder meer als een betrouwbare kenbron terzake beschouwd kunnen worden. De onderzoeker die van dergelijke bronnen gebruikt maakt, dient zich van het gevaar bewust te zijn dat dergelijke deducties vaak een enigzins subjectief gekleurde voorstelling van zaken geven.

¹⁴ Hof van Gelre, Momberskas, nr. 307 (AII).

¹⁵ Kreisabschied van 30 november 1697, bijlage 1 bij Memorie van de Directeuren van de Westfaalse Kreits van 14 juni 1715 [te citeren: Memorie Westf. Kreits 1715] en gedrukt als bijlage XI bij Response Metternich (zie noot 16), beide Momberskas nr. 307 (AII).

¹⁶ *Memoire pour Messire Philippe Adriaen de Varick, Vicomte de Bruxelles, tuteur des enfans de feu le seigneur Baron de Waes, en son vivant seigneur de Kessenich, etc., Colonel & Brigadier au service de Leurs Hautes Puissances*; te citeren: *Memoire de Varick*. Deze memoire behandelt de gebeurtenissen tot 6 oktober 1714, gezien vanuit Brabants standpunt en is op 4 december 1714, vanwege de douairière van Waes, aan mombler Godefroid Bloemaerts, raad en mombler van het Hof van Gelre, ter hand gesteld. (zie *vervolg op pag. 155*)



Afb. 1. De vrije heerlijkheid Kessenich en omgeving.

Response au Memoire, publié par monsieur Philippe Adriaen de Varick, tuteur des enfans de feu monsieur le Baron de Waes, touchant le droit incontestable de Son Altesse Electorale Palatine, qu'elle a sur la Seigneurie de Kessenich comme fief dependant et relevant de son Duché de Juliers, et aussi au regard de la véritable succession de la dite Seigneurie de Kessenich, laquelle appartient en ligne droite depuis la famille de Horn à Madame Jean Marie Douairière de Ridder à Reynstein, nommée De Reuter et à Marie Isabelle Antoinette de Ridder, sa fille, dernieres descendantes de ladite famille de Horn, Seigneurs de Kessenich, lesquelles ont cédé leur droit sur la Seigneurie de Kessenich avec le consentement de S.A.E. Palatine, comme seigneur feudataire, à Monsieur Jean Arnold Baron de etc. à Metternich, Seigneur de Nettesheim, Chambellan, Gouverneur de Kayerslautern etc., Colonel de Garde du Corps etc., Grand Bailiff du Baillage de Neustadt pour sadite Altesse Electorale Palatine; te citeren: Response Metternich. Een exemplaar van beide deducties bevindt zich in de Momberskas, nr. 307 (AII).

In de dynastieke verwickelingen van Kessenich speelt het dubbele leenverband van de heerlijkheid met Brabant en Gulik, ooit een in de Maasvallei niet ongebruikelijke solide verzekering voor de zelfstandigheid van kleine heerlijkheden,¹⁷ in de zeventiende eeuw ook in andere zin een belangrijke rol. De keuze van het leenhof immers, alwaar een leenverzoeker verkiest de formaliteiten, die met de leenverheffing gepaard gaan, te verrichten, betekende ook een impliciete keuze van het toepasselijke leenrecht met alle consequenties van dien. Zo zou men in het geval van vererving in vrouwelijke linie wel zonder bezwaar de heerlijkheid Kessenich voor de Raad en Leenhove van Brabant kunnen verheffen, omdat Kessenich aldaar geldt als een 'feudum tam masculinum quam femininum',¹⁸ doch die te Düsseldorf zou men maar beter achterwege kunnen laten, omdat 'Huis en Gelege' van Kessenich daar voor een 'oprecht Guliks manleen' doorgaan.¹⁹

Die omstandigheid van vererving in vrouwelijke linie doet zich ten aanzien van Kessenich in de zeventiende eeuw tweemaal achtereenvolgens voor. In 1618 vererft de heerlijkheid van het geslacht Collard van Lynden op het geslacht Van Malsen; en vervolgens in 1638 op de geslachten Van Waes en Van Vogelsang. Vooral 1618 is volgens Bouveroux voor de dynasten van Kessenich een rampspoedig jaar. Eerst overlijdt de vrijheer Cornelis Collard van Lynden, bijgenaamd De Wilde, en verheffen Willem en Johanna – de broer, respectievelijk zuster van de eerstgenoemde – de heerlijkheid Kessenich voor de Raad en Leenhove van Brabant te Brussel. In datzelfde jaar overlijdt Guido van Malsen, de echtgenoot van Johanna Collard en wordt haar kinderloze broer Willem krankzinnig. Dientengevolge wordt de vrijheerlijkheid op 26 juni 1618 nogmaals te Brussel verheven door 'jonker Jacob van Malsen, zoon van Johanna van Kessenich en erven, ende behoudelijk aen sijne moeder de togt'. In beide gevallen is leenverheffing te Düsseldorf achterwege gebleven.²⁰

De hertog van Gulik neemt met deze miskennis van zijn 'leenheerlijke rechten geen genoegen en schuift ene Georg van Kessenich, afstammeling van Willem van Kessenich, een jongere broer van Anton Collard, die in de zestiende eeuw heer van Kessenich was, als pretendent naar voren, zulks op grond van een fidei-commis uit 1429,²¹ dat bepaalt, dat de heerlijkheid, bij ontstentenis van mannelijke erfgenamen in rechte linie, terug zou moeten vallen aan de Gulikse leenheer. Georg van Kessenich wordt te Düsseldorf met de heerlijkheid geïnvesteerd en vervolgens 'manu militari' in de possessie ervan gesteld (1624).²²

Een en ander noopt de vruchtgebruikster en haar zoon Jacob van Malsen om bescherming te zoeken bij de Brabantse leenheer, die zijn plicht als beschermheer ge-

¹⁷ Cf. Bussels, M., Een en ander over de rijksheerlijkheden van de Maasvallei, in: OLL 10 (1955), 192-198, 195.

¹⁸ RSG 1710, 1017.

¹⁹ Bouveroux, P., Kessenich – Vrije Rijksheerlijkheid, in: OLL 14(1959) 83-99, 92; Deductie Momber 1715 (Momberskas, nr. 307(AII)).

²⁰ Bouveroux, 91-92.

²¹ Response Metternich, bijlage V.

²² Memoire de Varick, 2.

trouw nakomt – ten tijde van de landvoogdij van aartshertogin Isabella is men te Brussel nog wel tot enig machtsvertoon in staat – en de Gulikse pretendent eveneens met de sterke arm uit het slot van Kessenich 'delogeert'. Het Spaans gouvernement maakt als Hertog van Brabant bij die gelegenheid gebruik van de militaire diensten van de stadhouder van het Overkwartier, de fameuze Hendrik van den Bergh, aangezien de ligging van de vrijheerlijkheid – die door het Luikse graafschap Loon van Brabant gescheiden wordt – een rechtstreekse Brabantse interventie nagenoeg uitsluit.²³ In het licht van de latere gebeurtenissen is het bijna verleidelijk om hier voor het eerst van een feitelijk 'Gelders' beschermheerschap over Kessenich te spreken.

Intussen heeft Jacob van Malsen om zich te Düsseldorf in rechte tegen Georg van Kessenich te kunnen verweren, het leen ook ten Gulikse rechte moeten verheffen 'ad effectum agendi', dit is, 'teneinde te kunnen procederen'.²⁴ Het resultaat van de in 1624 voor het Guliks-Bergse Hofgericht aangespannen procedure wordt pas na de dood van Jacob van Malsen in 1639 bekend. De heerlijkheid wordt aan Georg van Kessenich toegewezen.²⁵ Edoch 'possession is nine points of the law': het vonnis sorteert geen effect, aangezien de feitelijke bezitster van de heerlijkheid, Joanna Anastasia van Malsen, zuster van de in 1638 overleden Jacob, en haar echtgenoot Waleram II van Waes, heer van Borgitter, er in slagen een cassatoir vonnis te verkrijgen van de Raad en Leenhove van Brabant (1641).²⁶ De prijs die de dynastie moet betalen is, dat zij gedwongen worden de Raad van Brabant voortaan te erkennen als 'souverain juge immediat' en dat zij de costumen van de Leenzaal van Kessenich naar Brussel op moeten sturen (1643).²⁷ Dit betekent een verzwakking van de juridische onafhankelijkheid van de heerlijkheid ten opzichte van Brabant.

Het overlijden van Jacob van Malsen brengt echter nieuwe erfrechtelijke consequenties met zich. Aangezien diens huwelijk met Elisabeth van Goldstein kinderloos is gebleven, treden zijn beide zusters Johanna Anastasia en Antoinetta van Malsen in zijn rechten ten aanzien van de heerlijkheid, terwijl zijn echtgenote Elisabeth aanspraak maakt op het vruchtgebruik. De verdeling van de heerlijkheid geeft nu aanleiding tot een langdurig proces voor de Raad van Brabant tussen de echtgenoten van de beide erfgenamen, respectievelijk Waleram II van Waes en Ferdinand van Vogelsang, dat eerst in 1653 met een accoord eindigt.²⁸ Volgens dit accoord, waarvan Habets in zijn manuscript over Kessenich de teneur weergeeft,²⁹ verwerft Ferdinand van Vogelsang het kasteel van Kessenich, alsmede de dorpen Kessenich en

²³ Deductie Momber 1715, bijlagen 5¹, 5², 5³.

²⁴ Response Metternich, 8 (mijn nummering).

²⁵ Extract uit het 'Hoffgerichtsprotocol' van 11 januari 1639, Deductie Momber 1715, bijlage 6.

²⁶ Memoire de Varick, 3.

²⁷ Memoire de Varick, 3 en acte van het Soevereine leenhof van Brabant van 4 februari 1643 (bijlage 7, Deductie momber 1715).

²⁸ Bouveroux, 94.

²⁹ Habets, J., De Vrije Rijksheerlijkheid Kessenich, RAL Ms. 64, 205.

Kinrooi. De portie van Waleram van Waes bestaat uit Hunsel, Haelen en Beersel. In de termen van het accoord blijft *'eenieder in zijn land vrij-, land-, en grondheer, hebbende alle autoriteyt, elkeen hebbende zijn bijzondere justitie... zonder dat de ene vrijheerlijkheid van de andere zou afhangen'*. Dientengevolge krijgt Hunsel zijn aparte schepenbank, die tot 1711 zal blijven bestaan.³⁰ De staatkundig onafhankelijke positie van Kessenich wordt door dit alles natuurlijk niet gesterkt.

Terzijde van deze dynastieke perikelen staan de pogingen van de hertog van Gulik om Kessenich opnieuw als een Guliks manleen te laten erkennen, ditmaal via een 'conferentie' met de hertog van Brabant (1641).³¹ Van een rechtstreeks ingrijpen in de heerlijkheid is thans geen sprake.

In deze periode lijkt Kessenich onbetwist een Brabantse vrijheerlijkheid te zullen gaan worden. Het Spaans gouvernement acht zich, in verlegenheid gebracht door de Condé'se (1649) en Lotharingse troepen (1658), zelfs gerechtigd om Kessenich met winterkwartieren te belasten. Hetgeen in 1658 door de landvoogd Don Juan van Oostenrijk wordt gelegitimeerd met de retorisch bedoelde vraag: 'Is de vasal die bescherming van zijn leenheer geniet, wederkerig niet verplicht de soldaten van zijn soeverein op logement te ontvangen?'³² De baron van Vogelsang vindt van niet en wendt zich om steun tot de prinsbisschop van Luik, die te zijner gunste intervenieert³³ en het rijksonmiddellijk karakter van Kessenich beklemtoont. Naar aanleiding van de Kessenichse weigering om de lasten van een dergelijke inkwartiering te dragen, requireert de landvoogd, middels de Geheime Raad, het advies van de Raad van Brabant en van de Soevereine Raad van Roermond. Beide leenhoven blijken de mening toegedaan, dat op grond van het leenrecht de contraprestatie van de leenman in proportie moet staan tot de bescherming die hij van de leenheer geniet en dat derhalve deze last voor Kessenich onevenredig zwaar is. Mede op grond van deze consulten, adviseert de Geheime Raad aan de landvoogd *'de n'irriter les princes voisins de l'Empire pour une chose de si petit important'*,³⁴ hierbij doelend op de vorsten van de Westfaalse Kreits die zich in de 'Katholische Liga'³⁵ verbonden hebben om de overlast van vreemde krijgsbenden af te wenden. Om aan de Brabantse annexatiedrang te ontkomen begint Kessenich weer toenadering te zoeken tot het Rijk.

³⁰ De Wit-Flament, De vorming der heerschappijen op het grondgebied van Limburg... tot 1814-1817, in: PSHAL 47(1911) 1-259, 48.

³¹ Bouveroux, 93 en de verwijzing naar ARAB, Leenzaal van Brabant, nr. 505, 5 juli 1641 aldaar.

³² Bouveroux, 92, 983.

³³ Bouveroux, 93; Hof van Gelre, CB 4, fol. 51.

³⁴ Hof van Gelre, CB 4, fol. 51, retroacta bij missive van de Geheime Raad van 8 november 1697 (zie noot 6).

³⁵ Katholische Liga: Rheinische Geschichte, II: Neuzeit, hrsg. von Fr. Petri und G. Droege, Düsseldorf 1976, 259vv.

Dynastieke perikelen in Kessenich
Kessenich als Gulikse vrijheerlijkheid^{35a}

Het zit de heren en vrouwen van Kessenich in dynastiek opzicht nog steeds niet erg mee. Zowel het huwelijk van Johanna Anastasia van Malsen met Waleram II van Waes, als dat van Antoinetta van Malsen met Ferdinand van Vogelsang blijft kinderloos. Dit leidt ten aanzien van het bezit van de heerlijkheid opnieuw tot allerlei complicaties. Antoinetta van Malsen († 1669) heeft bij testament Werner baron Pallant tot Eyl als erfgenaam aangewezen en in 1690 laat Ferdinand van Vogelsang zich door deze baron Pallant uitkopen. Elisabeth van Goldstein, als weduwe van Jacob van Malsen vruchtgebruikster van Kessenich, huwt in tweede echt Willem Jacob van Waes, de jongere broer van Waleram II, de eveneens kinderloze echtgenoot van Johanna Anastasia van Malsen. Waleram II heeft in 1655 zijn jongere broer Willem Jacob aangewezen om in zijn rechten ten aanzien van de heerlijkheid te treden. Na diens dood in 1662 treedt de douairière van Goldstein tot aan haar overlijden in 1678 als vrijvrouw van Kessenich en half-Borgitter op. In 1678 wordt zij opgevolgd door diens zoon Frans Jacob van Waes.³⁶

Voor alle transacties en cessies die aan de uiteindelijke opvolging van Frans Jacob in half-Kessenich vooraf zijn gegaan, heeft men echter verzuimd de toestemming van de hertog van Gulik als 'dominus feudi' te verzoeken, hetgeen gezien de geringe Spaanse machtsontplooiing in de nadagen van Karel II een fatale ommissie blijkt. In februari 1697 laat Johan Willem, keurvorst van de Palts, 'ad conservationem vicinalis et syncerae correspondentiae' aan het Generaal Gouvernement te Brussel weten, dat hij de transactie tussen baron van Vogelsang en baron Pallant, alsmede die tussen de baronnen Van Waes, van nul en geen waarde acht en dat hij voornemens is ene baron De Ridder met Kessenich te belenen. Hij maakt bij deze gelegenheid door middel van commissarissen aanspraak op de heerlijkheid 'in usum ius habentis', 'ten nutte van de (eventuele) rechthebbende'.³⁷ Baron Frans Jacob van Waes blijkt intussen ook niet bijzonder gelukkig met de vervreemding van de andere helft van de heerlijkheid aan baron Pallant, welke cessie hij onrechtmatig acht. Bij vonnis van 25 juni 1699 stelt de Raad van Brabant hem wat dit betreft in het gelijk en worden beide helften van de heerlijkheid weer herenigd.³⁸ De hertog van Gulik heeft echter andere plannen: in februari 1699 laat hij de heerlijkheid Kessenich met steun van het Directorium van de Westfaalse Kreits door Gulikse troepen bezetten, welke bezetting ruim één jaar voortduurt.³⁹ Het is op deze gebeurtenissen, dat de eerder vermelde waarschuwing van de prins van Nassau-Siegen en het bijstandsverzoek van

^{35a} Zie genealogische bijlage, blz. 177 hierna.

³⁶ Habets, A., Het treurig einde van een Limburgs geslacht, in: Limburgsche Bijdragen, 1905-1906, 55-57, 60, 64.

³⁷ Zie noot 90.

³⁸ Habets, A., 64; Bouveroux, 94.

³⁹ Bouveroux, 95 en missive van prins François Desiré van Nassau-Siegen d.d. 28 februari 1699 (Hof van Gelre, Momberskas nr. 307 (A11)).

Frans Jacob van Waes betrekking hebben. Het Spaans Gouvernement blijkt echter niet tot reële hulp in staat. De voortdurende feitelijke bezetting van zijn heerlijkheid dwingt baron Frans Jacob derhalve tot het zoeken van toenadering tot Gulik. Keurvorst Johan Willem dwingt hem op grond van het vonnis van het Guliks-Bergse Hofgericht van 1639,⁴⁰ waarbij de heerlijkheid aan Georg van Kessenich was toegevoegd, tot een transactie met diens kleinzoon Georg Walraven van Kessenich, alvorens hem als leenman wegens Kessenich te erkennen (27 mei 1700).⁴¹ Kessenich wordt dientengevolge geheel binnen de Gulikse invloedssfeer getrokken.

De 'Gelderse' reactie onder Philips V

De politieke ommezwaai van Frans Jacob van Waes — die zelfs zo ver gaat de keurvorst van de Palts als peter van zijn zoon Jan Willem aan te zoeken⁴² — noopt het Gouvernement-Generaal te Brussel tot tegenmaatregelen. Iets waartoe het door Franse troepen gesteunde en energieke bewind van Philips V beter dan dat van wijlen Karel II blijkt te zijn toegerust.

In april 1701 vordert de nieuwe stadhouder van het Overkwartier, Philips Emmanuel van Horn, te Kessenich, onder dreiging met militaire executie, karren en paarden om fourage naar Roermond te transporteren. Bovendien wordt de heerlijkheid verplicht om de achterstallige 'rationsgelden', waarvan de inning in 1679 voorlopig was gestaakt, te Roermond te betalen, evenals een nieuw opgelegde jaarlijkse aanslag.⁴³ De Brabantse rationsgelden worden hierdoor de facto 'Gelders'.

Naar aanleiding van deze fiscale maatregelen interveniëren de Directeuren van de Westfaalse Kreits bij de commandant-generaal, markies van Bedmar,⁴⁴ terwijl baron Frans Jacob, als majoor in dienst van de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, zich tot Haar Hoog Mogenden wendt, met het verzoek om door middel van beslag op de in de Meierij gelegen goederen van Philips Emmanuel van Horn, deze te dwingen zich voortaan van dergelijke feitelijkheden te onthouden.⁴⁵ Zonder veel resultaat overigens. Op 16 februari 1702 wordt Kessenich door tussenkomst van de stadhouder van het Overkwartier aangeslagen voor de levering van één soldaat ten behoeve van het uit 'dienstplichtigen' van de Zuid-Nederlandse vrijheerlijkheden te vormen regiment van de graaf van Pas.⁴⁶

⁴⁰ Zie noot 25.

⁴¹ Deductie Momber 1715, bijlage 9.

⁴² Response Metternich, bijlage VII, request van de douairière Van Waes ter verkrijging van de investituur van Kessenich ten behoeve van de minderjarige Jan Willen van Waes '*dont Votre Altesse Electorale est parain, et Madame l'Electrice maraine, en luy donnant leurs noms Jean Guillaume Anne...*'

⁴³ Bouveroux, 96.

⁴⁴ Bouveroux, 96; Oediger, F.W., Die Bedeutung des Hauptstaatsarchivs Düsseldorf für die niederländische Geschichtsforschung, in: Nederlands Archiefblad 70 (1966) 55-66, 59 noot 40; Wolters, M.J., Notice historique sur l'ancien comté de Hornes..., Gand 1850, 188.

⁴⁵ RSG 1701, 322 (8 juni).

⁴⁶ ARAB, CEA 1128.

De affaire Dulkensweert

De Soevereine Raad van Roermond onttrekt een hoger beroep van de Leenzaal van Kessenich aan het Guliks-Bergse Hofgericht

Naast deze militaire en fiscale dwangmaatregelen, wordt ook anderszins dwang op Kessenich uitgeoefend.

Juni 1700 verzoeken 'representanten van Hendrick Heyster ende consorten' aan het Hof te Roermond, in het kader van de 'internationale rechtshulp', zoals die is geregeld in het Gelders-Guliks Concordaat van 2 januari 1544,⁴⁷ de tenuitvoerlegging van een vonnis van de Leenzaal van Kessenich, dat in tweede instantie is bevestigd door het Guliks-Bergse Hofgericht te Düsseldorf.⁴⁸ Op grond van dit vonnis zouden Frans Fransen, Abraham Abrahams en consorten – de zogenaamde 'Goldsteinse erven' – hun grondbezit in de Dulkensweert ten gerieve van de 'Heysterse erven' moeten ontruimen.

Dulkensweert is een 'grootleen' van Kessenich, dat ten gevolge van een natuurlijke verlegging van de Maasbedding, van de Maaseikse oever geleidelijk aan op de Stevensweertse oever terecht is gekomen, maar dat desondanks deel uit is blijven maken van de heerlijkheid Kessenich. De Soevereine Raad stelt zich thans op het standpunt, dat Dulkensweert een aanwas is van Stevensweert, Gelders territorio derhalve, weigert de gevraagde requisitoriaalbrieven te verlenen en heropent het proces.⁴⁹

De kwestie Dulkensweert is nog onbeslist, als in oktober 1702 Roermond ten gevolge van de Spaanse Successie-oorlog door Staatse troepen wordt bezet en een groot deel van het Overkwartier voorlopig onder Generaliteitsbestuur wordt gesteld. Hierdoor treedt een tijdelijke stagnatie op in de rechtspleging,⁵⁰ die de erven Heyster aangrijpen om aan de Leenzaal van Kessenich te verzoeken het vonnis van het Gulikse Hofgericht zelf ten uitvoer te leggen. De Soevereine Raad krijgt echter tijdig lucht van het voornemen van baron van Waes om op 18 juli 1703 door zijn stadhouder en mannen van leen de immissie van de erven Heyster in Dulkensweert te laten voltrekken en stelt onverwijld de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, die voorlopig in de rechten van de hertog van Gelre zijn getreden, van deze voorgenomen inbreuk op de territoriale jurisdictie van het Hof op de hoogte.⁵¹ Volgens het principe van hoor en wederhoor stellen Haar Hoog Mogenden ook baron van Waes in de gelegenheid om zijn mening over de kwestie ten beste te geven. Uit de 'relatie', die Frans Jacob bij deze gelegenheid aan de Staten-Generaal doet toekomen, blijkt onder meer hoe de heer van Kessenich zelf tegen de staatkundige positie van zijn heerlijkheid aankijkt. Hij kwalificeert Kessenich als *'une jurisdicti-*

⁴⁷ Groot Gelders Plakkaatboek I D 6-12.

⁴⁸ Hof van Gelre, Vonnissenboek 1700, fol. 55v-57r, 28 juni.

⁴⁹ Corswarem, J. de, *Mémoire historique sur les anciennes limites et circonscriptions de la province de Limbourg*, Bruxelles 1857, 296-297.

⁵⁰ De Soevereine Raad herneemt pas in mei 1703 haar rechterlijke activiteiten (cf. RSG 1703, 446 (24 april)).

⁵¹ RSG 1703, 729 (2 juli).



Afb. 2. Fragment uit de Tranchotkaart met in het centrum de Dulken'sweert, op de kaart 'Dilkes-Weert' genoemd. Foto: Régis de la Haye.

on souveraine et libre, dependante mediatement de l'Empire'.⁵² Zijns inziens is dus Kessenich alleen in leenrechtelijke zin afhankelijk van Gulik en is de staatsrechtelijke rijksonmiddellijkheid door de transactie van 1700 niet verloren gegaan. Ten aanzien van de Dulkensweert betoogt baron van Waes, dat de heren van Kessenich op dit eiland altijd de hoge jurisdictie, ook in criminele zaken, hebben uitgeoefend en dat schout en schepenen van Stevensweert, Ohé-en-Laak, indien een misdadiger er asyl zocht, niet het recht hadden hem daar te arresteren. Het gaat volgens de baron niet aan, om te stellen dat de Dulkensweert door een gril van de Maas tot deel van Stevensweert heeft kunnen worden. Hij verwerpt ten stelligste de gedachte, dat Dulkensweert Gelders territorium zou zijn.

Ook de keurvorst van de Palts heeft natuurlijk belang bij deze aangelegenheid en het behoeft dan ook weinig verbazing te wekken, dat op 1 augustus 1703 J.H.D. Hetterman, gezant van de hertog van Gulik bij Haar Hoog Mogenden, ten behoeve van de 'seigneurie subalterne de Kessenich' intervenueert.⁵³ Hij verzoekt de Staten-Generaal goed te vinden, dat baron van Waes, die inmiddels Staats commandant van Stevensweert is geworden, in die kwaliteit en in zijn kwaliteit van heer van de subalterne heerlijkheid Kessenich, belast zal worden met de tenuitvoerlegging van het vonnis van het Guliks-Bergse Hofgericht. Een verzoek dat op 15 november 1703 door de Erven Heyster op private titel wordt herhaald. Zonder resultaat overigens.⁵⁴

De Staten-Generaal ondersteunen de Overkwartierse aanspraken op de territoriale jurisdictie in Dulkensweert

In april 1705 wordt Frans Jacob van Waes, brigadier in dienst van Haar Hoog Mogenden en sedert 1703 commandant van Stevensweert, overgeplaatst naar Portugal. Hij gaat met tegenzin,⁵⁵ maar maakt zich verdienstelijk als commandant van Gibraltar, alwaar hij eind 1706 komt te overlijden.⁵⁶

Vrijwel onmiddellijk na het vertrek van de baron, het zij toeval of niet, wordt de

⁵² Relaes van 13 juli 1703, gedrukt als bijlage VI bij Response Metternich.

⁵³ RSG 1703, 828 (1 augustus).

⁵⁴ RSG 1703, 1081 (5 oktober).

⁵⁵ RSG 1704, 963, 1022, 1060 (ziekte); 1705, 31 ('domestique affaires').

⁵⁶ A. Habets, 63, 64. Het vertrek van Van Waes wordt door Habets ten onrechte in 1704 geplaatst. Blijkens RSG 1704, 1060 (24 september) wordt baron van Waes wegens zijn 'indispositie' ontslagen van de verplichting om zich naar Portugal te begeven en zal 'middels titulaire actens' tijdelijk in het commando van zijn regiment worden voorzien. Eerst nadat Haar Hoog Mogenden in maart 1705 negatief hebben beschikt op een verzoek om enige maanden in Aken te mogen 'kuren', is baron van Waes ± 20 maart 1705 naar Portugal sloop gegaan (RSG 1705, 333). Bij resolutie van 1 april 1705 is vervolgens luitenant-kolonel Ardes tot commandant van Stevensweert benoemd (RSG 1705, 441). Blijkens A.J. Veenendaal, Briefwisseling Heinsius, V (1706), (RGP, grote serie, 183) 508, postscriptum brief van Van Friesheim aan Heinsius, d.d. 3 september 1706: '*Le Baron de Waes, brigadier est enterré aujourd-huy icy; tout les vieux officiers je crois mourront en ce pays*', is baron van Waes eind augustus 1706, vermoedelijk te Chinchon, overleden.

kwestie Dulkensweert nieuw leven ingeblazen. Op 2 april 1705 presenteert de gezant Hetterman opnieuw een memorie terzake van de tenuitvoerlegging van het vonnis in zake Heyster-Goldstein ter vergadering van Haar Hoog Mogenden. De Staten-Generaal besluiten daarop, dat de genoemde impetranten van executie zich tot de Soevereine Raad van Roermond moeten wenden, daarmee de territoriale competentie van dit Hof ondersteunend.⁵⁷

Ook op lokaal niveau laat deze affaire zijn sporen na. In dit kader is interessant het jurisdictiegeschil, dat in mei 1705 ontstaat tussen de echtgenote van baron van Waes, Maria van Varick, als vrouwe van Kessenich en de gravin van Styrum, als vrouwe van Stevensweert, naar aanleiding van de gerechtelijke schouwing van het lichaam van een drenkeling in de Dulkensweert door scholtis en schepenen van Stevensweert, Ohé-en-Laak. Deze visitatie wordt door Maria van Varick gebrandmerkt als een

'openbaar attentae, infractie, turbatie en violatie van libertijt, vrijdom ende jurisdictie, reserverende daertegens onsen recours tot alsulcken souvereyn ende heere direct (= leenheer), als naer recht sullen vinden te behooren'.⁵⁸

De effectieve training van de executie van het vonnis in zake Heyster-Goldstein, verleidt de keurvorst van de Palts in maart 1706 tot een poging om het vonnis door de voogd van Sittard met hulp van een militair escorte ten uitvoer te laten leggen. Deze poging resulteert echter door de waakzaamheid van de commandant van Stevensweert, kolonel Ardes, in de aanhouding van Frans Maes, voogd van Sittard, en zijn vierentwintig Gulikse soldaten.⁵⁹ Pas na langdurige verwickelingen besluiten de Staten-Generaal het aan de discretionaire bevoegdheid van Haar Hoog Mogenden Gedeputeerden naar het Overkwartier, die eind juni 1706 afreizen om er zich te informeren terzake van politie, justitie en financiën, over te laten om de vrijlating van de ongelukkige voogd te arrangeren.⁶⁰

Na de mislukking van deze poging tot militaire executie in de Dulkensweert, zoekt de hertog van Gulik het voorlopig in een meer diplomatieke benadering. Op grond van het kreitsbesluit van 30 november 1697,⁶¹ waarbij de Kreitsstanden van de Westfaalse Kreits tot een gezamenlijk optreden tegen het Spaans Overkwartier hebben besloten, onder voorwendsel dat de Soevereine Raad allerlei mediate en immediate rijksheerlijkheden aan de Kreits zou trachten te onttrekken, verzoekt Johan Willem het Kreitsdirectorium om te zijner gunste bij de Staten-Generaal der Vere-

⁵⁷ RSG 1705, 441 (2 april) en RSG 1705, 521 (17 april); voor de herhaling van het verzoek van de keurvorst, zie: RSG 1705, 1216 (22 oktober).

⁵⁸ Archief Huis Walborg, nr. 113, akten van 5 en 7 mei 1705.

⁵⁹ RSG 1706, 346 (26 maart).

⁶⁰ RSG 1706, 308, 482, 636, 650 en ARA 1 SG 8998, Verbaal van HHM Gedeputeerden naar het Overkwartier, fol. 3v-5r, 15 en 28v; zie ook mijn bijdrage in PSHAL 121 (1985) 109, 110.

⁶¹ Zie noot 15.

ningde Nederlanden te willen interveniëren. Aan dit verzoek van hun mede-directeur geeft het Directorium bij brieven van 14 maart 1708 gevolg.

'Nademaal (het) Creitskondig is, dat de heerlijkheid Kessenich en het daarvan dependerende Dulkensweert in quaestie, gelegen is in het Guliks territoir, vervolgens oock in dese rijcx creits en leenroerig aen een tijdelijke Hertog van Gulick',

verklaren de directeuren, dat het onduldbaar is, dat de hertog nog langer *'in exercitio territorialis jurisdictionis'* zal worden *'geturbeert'*.⁶² Deze brief is een duidelijke ondersteuning van de soevereiniteitsaanspraken van Gulik op Kessenich. Als Kessenich en Dulkensweert *'in territorio'* zijn en de hertog van Gulik er de *'territoriale jurisdictie'* uitoefent, dan impliceert dat in het staatsrechtelijk jargon, dat hij er soeverein is.⁶³ De Staten-Generaal blijven echter de opvatting van de Soevereine Raad ondersteunen, dat Dulkensweert deel uit maakt van het ressort van het Hof.⁶⁴

Hierop volgt een scherpe nota van de Westfaalse Kreits, die, het uitstel beu, aandringt op

'...een volwaardige resolutie, ..., met bedreyginge van andersints door Creyts Directoriale Manschap, nomine Directorii et totius Circuli, de Erfgenamen Franz te sullen depossideren ende Heyster en Goldsteynse Partye (sic) aenstonts in de possessie (van Dulkensweert) te sullen setten ende manu forti daerbij te maintaineren.⁶⁵

Deze gespierde taal is de Staten-Generaal uiteraard niet erg welkom, omdat een dergelijke handelwijze een bres zou slaan in de coalitie tegen Philips V, maar op voorwaarde dat de Westfaalse Kreits inbindt, zijn Haar Hoog Mogenden bereid om terzake met de hertog van Gulik *'in conferentie te treden'*.⁶⁶ De keurvorst stelt hierop Aken als conferentieoord voor, en wijst de geheimraden Palmer en Witgenstein als zijn vertegenwoordigers aan.⁶⁷ De Staten-Generaal vaardigen na de nodige *chicanes*⁶⁸ Gerard Pallant, raad en member van de Soevereine Raad, af om *'het recht van het Overquartier van Gelderlandt op den Dulkensweert te sustineren en te bewijzen'*.⁶⁹

⁶² Hof van Gelre, Briefwisseling 1708; HSD NWK Abt. VIII, Nr. 36, fol. 249-252.

⁶³ Willoweit D., Rechtsgrundlagen der Territorialgewalt, Köln-Wien 1975, 274-337.

⁶⁴ RSG 1709, 25 (10 januari).

⁶⁵ Geciteerd in: RSG 1709, 201 (6 maart).

⁶⁶ RSG 1709, 201 (6 maart).

⁶⁷ RSG 1709, 310 (30 maart).

⁶⁸ RSG 1709, 466 (3 mei); 507 (13 mei); 814 (22 juli).

⁶⁹ RSG 1709, 856 (29 juli). De kwestie Dulkensweert is, ondanks aanvankelijke voortgang van de conferentie te Aken, in september 1710 nog steeds niet afgehandeld, als HHM besluiten de vrijheer van Metternich van het slot van Kessenich te laten *'delogeren'*. Cf. RSG 1709, 1368, 1476; RSG 1710, 641, 698, 705, 728, 1098, 1283. Sinds januari 1711 komt de affaire Dulkensweert niet meer in de gedrukte resoluties van de Staten-Generaal voor. Over deze kwestie is ook onderhandeld tussen Karel VI en de keurvorst van de Palts. In het verdrag van

Het belang van deze breedvoerig uitgesponnen kwestie Dulkensweert is hierin gelegen, dat de Soevereine Raad hierdoor vanaf 1700 tot 1710 een claim heeft gelegd op de territoriale jurisdictie over een deel van Kessenich. Deze aanspraak op de territoriale jurisdictie zal de Staten-Generaal bijzonder te stade komen bij het tot gelding brengen van haar aanspraken als hertog van Gelre op de territoriale jurisdictie over de hele heerlijkheid Kessenich in de nieuwe dynastieke perikelen van de heerlijkheid, die het gevolg zijn van het overlijden van baron Frans Jacob van Waes en de soevereiniteitskwestie die daaruit resulteert.

Dynastieke perikelen in Kessenich

De vrijheer van Metternich contra de douairière van Waes

Na het bekend worden van het overlijden van baron Frans Jacob van Waes wendt de douairière zich tot de keurvorst van de Palts om namens haar minderjarige zoon Jan Willem de heerlijkheid Kessenich te verheffen en de vereiste leenhulde te doen. Deze formaliteiten worden op 27 januari 1707 te Düsseldorf zonder verdere problemen afgewikkeld.⁷⁰ Kort daarna wordt te Düsseldorf een soort 'coup' gepleegd tegen de douairière, waarvan de toedracht in de gedrukte deducties over Kessenich slechts zeer summier wordt weergegeven.

Jan Arnold baron van Metternich, kamerheer van de keurvorst van de Palts, spant tegen de douairière van Waes een proces aan voor het Guliks-Bergse Hofgericht, onder voorwendsel dat baron Frans Jacob van Waes de leenbrief van 27 mei 1700 door middel van 'sub- en obreptie' (door verzwijging, of onjuiste voorstelling van de waarheid) zou hebben verkregen, ten detrimente van de (schimmige) rechten van baron De Ridder, die inmiddels met instemming van de hertog door diens weduwe aan baron Metternich zijn overgedragen.⁷¹ Op grond hiervan vordert de vrijheer van Metternich de ontruiming van de heerlijkheid. De douairière stelt zich partij, maar haar juridisch verweer vindt geen weerklank bij de rechters. Krachtens vonnis van het Guliks-Bergse Hofgericht worden de leenbrieven van Frans Jacob en van Jan Willem van Waes gecasseerd en bij akte van 23 mei 1710 wordt baron Metternich vervolgens met de heerlijkheid Kessenich beleend.⁷²

In juni 1710 neemt baron van Metternich met hulp van driehonderd Gulikse soldaten bezit van de heerlijkheid en laat er zich als heer huldigen.⁷³ De douairière zit echter niet bij de pakken neer en gaat in hoger beroep bij de Reichshofrat, die bij

Frankfurt van 29 december 1711 doet de keurvorst ten gunste van Karel VI afstand van zijn aanspraken op Dulkensweert en Dalenbroek, in ruil voor de toezegging van Erkelenz, Viersen, Over- en Nederkruchten. Het is opmerkelijk, dat Dulkensweert hier als een afzonderlijke hoge heerlijkheid compareert. Voor de tekst van het verdrag van Frankfurt zie: De Wit-Flament, 190 - 120.

⁷⁰ Memorie Westf. Kreits, bijlage 10; Deductie Momber 1715, bijlage 13; zie ook het request van de douairière van Waes, Response Metternich, bijlage VII.

⁷¹ Response Metternich, par. 11-15; zie ook de volledige titel van deze memorie (noot 16).

⁷² Memorie Westf. Kreits, bijlage 4.

⁷³ Memorie Westf. Kreits, bijlage 9, acte van immissie d.d. 14 juni 1710 en acte van huldiging d.d. 16 juni 1710.

mandement van citatie van 3 oktober 1710 de hertog van Gulik daagt en hem gelijktijdig vermaant de tenuitvoerlegging van het vonnis op te schorten.⁷⁴ Bovendien wordt de tactiek van 1641 opnieuw beproefd:⁷⁵ de broer van de douairière van Waes, Philips Adriaen van Varick, burggraaf van Brussel en tot oktober 1702 kanselier van de Soevereine Raad van Roermond,⁷⁶ bewerkstelligt als voogd van de minderjarige Jan Willem van Waes een cassatoir vonnis van de Raad van Brabant (24 november 1710).⁷⁷ Bovendien weet hij te bewerkstelligen dat de Staten-Generaal bij resolutie van 20 september 1710 aan de commandant van Stevensweert opdracht geven, om de Erven van Waes desnoods met geweld in hun bezit te herstellen.⁷⁸ Deze resolutie is door de commandant van Stevensweert op voortvarende wijze ten uitvoer gelegd. Blijkens het officiële beklag dat de keurvorst van de Palts bij Haar Hoog Mogenden laat doen, is de vrijheer van Metternich met hulp van zestig soldaten uit Kessenich gezet (oktober 1710).⁷⁹

De vrijheerlijkheid Kessenich, Brabants leen en Gelders territoir

Onder deze omstandigheden hebben de Erven van Waes weinig behoefte meer om zich als mediaat-rijks/Gulikse vrijheren te profileren en de burggraaf van Varick beijvert zich met succes om het Brabants karakter van de vrijheerlijkheid te benadrukken. Voor de executie van het vonnis van de Raad van Brabant en voor verdere bescherming is hij echter, net als Jacob van Malsen in 1618 en Anastasia van Malsen in 1641, aangewezen op militaire hulp uit het Overkwartier. Die hulp kan echter in 1710 niet meer zo belangeloos als voorheen worden verstrekt, omdat Brabant en het Overkwartier niet meer in één hand verenigd zijn. Het mag dan een van de uiteindelijke doelen van de Spaanse Successie-oorlog zijn, om Karel III, de jongere broer van keizer Joseph I, in het bezit te stellen van de Zuidelijke Nederlanden, een van de nevendoelen van de Staten-Generaal is in deze periode zeker nog wel de aanhechting van het Overkwartier, dat zij reeds sinds 1702 bezet houden, aan de Republiek.⁸⁰ Het is derhalve nog maar zeer de vraag of de Staten-Generaal, die voorlopig in de rechten van de hertog van Gelre zijn getreden, bereid zullen zijn een vonnis van de Raad van Brabant, in naam van Karel III geweest, ten uitvoer te leggen, hoezeer de Brusselse regering in deze periode ook een marionet van Den Haag moge wezen.⁸¹ Met de in het Separaatartikel van het Townshend-verdrag vervatte clausu-

⁷⁴ Memorie Westf. Kreits, bijlage 6; Deductie Momber 1715, bijlage 11.

⁷⁵ Zie hiervoor blz. 157.

⁷⁶ Nobiliaire des Pays Bas, II, 582.

⁷⁷ Deductie Momber 1715, bijlage 12.

⁷⁸ RSG 1710, 1017 (20 september).

⁷⁹ RSG 1711, 50 (14 januari).

⁸⁰ Zie noot 82.

⁸¹ Cf. A.J. Veenendaal, *Het Engels-Nederlands condominium in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog 1706-1716*, I: 1706-1709, Utrecht 1945; J.G. Stork-Pennings, *Het grote werk, vredesonderhandelingen gedurende de Spaanse Successieoorlog 1705-1710*, Groningen 1958.

le terzake van de Staatse aanspraken op het Overkwartier in gedachten, mag men die bereidwilligheid vrij laag inschatten.⁸² De Staten-Generaal zijn in dit stadium méér gebaat bij een zelfstandige aanspraak op Kessenich 'à titre de Gueldre' dan met een Zuid-Nederlandse 'à titre de Brabant'. Het komt mij derhalve begrijpelijk voor, dat Haar Hoog Mogenden niet ingaan op de suggestie van Van Varick om de Staatse vertegenwoordigers in de Engels-Staatse Conferentie te machtigen om terzake in contact te treden met de Provisionele Raad van State die onder hun toezicht, in naam van Karel III, de Zuidelijke Nederlanden bestuurt.⁸³

In de affaire Dulkeneweert bezit de Soevereine Raad een zelfstandige aanspraak 'à titre de Gueldre' op de territoriale jurisdictie in een deel van Kessenich. Het wordt onder de gegeven omstandigheden voor Haar Hoog Mogenden interessant om de affaire Dulkeneweert en de affaire Kessenich onder één noemer te brengen en bij uitbreiding de soevereiniteit over de hele heerlijkheid te claimen.

Naar aanleiding van een memorie van de Gulikse gezant Hetterman, waarin wordt verzocht de vrijheer van Metternich in het bezit van de heerlijkheid Kessenich te herstellen,⁸⁴ requireren de Staten-Generaal het advies van de Soevereine Raad van Roermond,⁸⁵ dat van de Gedeputeerden tot de Zaken van het Overkwartier,⁸⁶ alsmede dat van de Landsadvocaten,⁸⁷ welke adviezen tenslotte culminereren in de resolutie van 22 juli 1711.⁸⁸ In deze zeer uitvoerige resolutie wordt zowel de kwestie van de leenroerigheid van Kessenich als die van de (territoriale) jurisdictie 'ofte soevereiniteit' aan de orde gesteld. Ten aanzien van de leenroerigheid stellen Haar Hoog Mogenden zich op het standpunt, dat Kessenich een Brabants leen is, ongeacht de Gulikse aanspraken op de suzeriniteit, waartegen immers bij herhaling '*door het Officie-fiscaal van Brabandt door poenale cassatiën met succes is gevigileert*'. Uit deze Brabantse leenhoogheid vloeien echter geen aanspraken op de soevereiniteit voort. Te dien aanzien huldigen de Staten-Generaal het standpunt, dat de heerlijkheid Kessenich gelegen is, niet binnen de grenzen van Loon, Brabant of Gulik, maar

'binnen de bepaelinge van het Overkwartier des Furstendombs Gelre, te weten, binnen de Triangel van Roosteren, Weert ende Stevensweert, ende mitsdien in een territoir, hetgeene althans bij Haar Hoog Mogende gepossideert werd'.

In dit verband wijzen de Staten-Generaal op het feitelijk beschermheerschap dat de hertogen van Gelre ten aanzien van Kessenich bij herhaling hebben uitgeoefend en op de 'actens van souveraineteit' die zij er zouden hebben verricht (heffing van in-

⁸² CTS XXVI, 425-434.

⁸³ RSG 1710, 1017 (20 september) en RSG 1711, 1713 (8 juni).

⁸⁴ RSG 1711, 553 (30 april).

⁸⁵ RSG 1711, 662, 679 (26 en 30 mei).

⁸⁶ RSG 1711, 684 (1 juni).

⁸⁷ RSG 1711, 737 (13 juni).

⁸⁸ RSG 1711, 904.

en uitgaande rechten en rationsgelden). Wel geven de Staten-Generaal toe, dat er onenigheid heeft bestaan tussen Karel II en de heren van Kessenich over het 'territoriaal recht ende onderhoerigheyt' van de heerlijkheid, welke kwestie sedert 1694 'ongedecideert (is) hangende' voor de Geheime Raad te Brussel.⁸⁹ Maar Haar Hoog Mogenden zijn van mening, dat de hertog van Gelre zijn aanspraken op Kessenich niettemin onverkort heeft gehandhaafd (getuige Dulkensweert). Aan het slot van hun resolutie staan de Staten-Generaal nog een moment stil bij de appelgang van Kessenich op Aken in civiele processen, die van Kessenichse zijde van tijd tot tijd wordt aangevoerd als bewijs van het rijksonmiddellijk karakter van de heerlijkheid. Haar Hoog Mogenden achten deze opvatting in strijd met het Tractaat van Augsburg. Wel acht men het mogelijk dat de Spaanse koning als hertog van Gelre oogluikend heeft toegestaan, dat vanuit het binnen de Bourgondische Kreits gelegen Kessenich van tijd tot tijd op Aken is geappelleerd, gelijk dat ook wel vanuit Weert, Wessem en Nederweert is gebeurd. Maar de hertog van Gelre heeft ongetwijfeld óók het recht om terzake een andere wettelijke regeling te treffen, zoals hij in het geval van Weert ook inderdaad heeft gedaan.⁹⁰

Samenvattend komen de Staten-Generaal tot de conclusie, dat Kessenich '*ten aensien van het leen behoort onder den Hertogh van Brabant, ende ten respecte van de jurisdictie ende souverainteyt onder den Hertogh van Gelre*'. Met andere woorden: de inwoners van Kessenich zijn onderdanen van de hertog van Gelre en de heer van Kessenich is leenman van Brabant.

Verder verloop van de Staats-Gulikse controverse over Kessenich

Ondanks aanvankelijk protest van de keurvorst van de Palts,⁹¹ verblijven de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden tot aan de overdracht van het Oostenrijks Overkwartier in maart 1716 bij hun resolutie van 22 juli 1711 en het daarin vervatte standpunt terzake van de staatsrechtelijke positie van Kessenich, zulks in weerwil van de verwickelingen die zich in de jaren 1713 tot 1715 in samenhang met de vredesonderhandelingen in Utrecht en Antwerpen ten aanzien van Kessenich nog voordoen.

Zodra uit de Utrechtse verdragen duidelijk is geworden, dat het Overkwartier, voor zover niet aan Pruisen toegewezen, uiteindelijk aan het Huis van Oostenrijk zal moeten worden overgedragen wanneer over de precieze invulling van de Barrière overeenstemming zal zijn bereikt,⁹² onderneemt de hertog van Gulik – in de ver-

⁸⁹ Zie hiervoor blz. 152 en noot 8.

⁹⁰ De Staten-Generaal doelen hier op het plakkaat van 6 februari 1586 terzake van het hoger beroep van Weert op Roermond (Oud Archief Weert 117).

⁹¹ RSG 1711.995 (18 augustus). De keurvorst wijst er in zijn reactie onder meer op, dat toepassing van het door HHM geïntroduceerde triangel-concept op de Gelderse exclave Erkelenz, tot gevolg zou hebben dat dit ambt Guliks zou moeten worden. Dit is overigens uiteindelijk ook inderdaad gebeurd, de facto in 1713, de jure in 1719.

⁹² Bouveroux, 96, veronderstelt mijns inziens ten onrechte, dat de keizer als heer van de Zuidelijke Nederlanden in 1713 al in de gelegenheid zou zijn geweest Kessenich onder zijn bescherming te stellen. De curatele van de Engels-Staatse conferentie duurt nog tot na de sluiting van het Barrièretractaat (15 nov. 1715) voort.

onderstelling dat Haar Hoog Mogenden thans minder dan voorheen in Kessenich geïnteresseerd zullen zijn? – opnieuw een aanslag op de heerlijkheid, ten einde de vrijheer van Metternich in de possessie te stellen (15 mei 1713). Hij zendt daartoe de voogd van Wassenberg met tweehonderd man landmilitie naar Kessenich, alwaar zij het kasteel bezetten en de kelders openbreken.⁹³ Conform de door Haar Hoog Mogenden in 1710 aan de Erven van Waes verleende sauvegarde,⁹⁴ ontruimt kolonel Ardes, de verdienstelijke commandant van Stevensweert, met hulp van honderdertig man, bestaande uit een deel van zijn eigen garnizoen en drie compagnieën Wolfenbüttelse troepen op doorreis, de bezette heerlijkheid en herstelt de douairière in het vredig bezit van haar goederen. In zijn rapport over het gebeurde waarschuwt de kolonel Haar Hoog Mogenden, dat hij slechts bij toeval over voldoende manschappen beschikte om zijn opdracht uit te voeren. Hij geeft in overweging om het garnizoen van Stevensweert uit te breiden en het kasteel van Kessenich te laten slopen, ten einde te voorkomen, dat Gulikse troepen zich er verschansen.⁹⁵ Voor Philips van Varick is deze overval reden om Haar Hoog Mogenden te verzoeken om de verleende sauvegarde uit te breiden en de commandant van Stevensweert te machtigen desnoods bij naburige vestingen troepen te lenen voor de bescherming van de heerlijkheid. Hiertoe wordt bij resolutie van 31 mei 1713 besloten.⁹⁶

Na het mislukken van zijn gewelddadige toleg, laat de keurvorst bij monde van zijn gezant, de graaf van Efferen, aan Haar Hoog Mogenden het voorstel toekomen, om door middel van een conferentie tot een minnelijke schikking over Kessenich te geraken.⁹⁷ Als plaats van samenkomst wordt aanvankelijk 's-Gravenhage, maar nadien, op verzoek van de hertog van Gulik, Aken aangewezen, omdat deze stad nu eenmaal op grond van het Guliks-Gelders concordaat van 1544 de aangewezen plaats voor dergelijke onderhandelingen zou zijn en de hertog bevreesd is dat de Oostenrijkers anders, zodra zij het Overkwartier in bezit hebben, vanwege deze afwijking van het concordaat, het resultaat van de conferentie niet zouden willen erkennen.⁹⁸ Bij resolutie van 5 februari 1714 belasten de Staten-Generaal daarop de Gedeputeerden tot de Zaken van het Overkwartier met het opstellen van een instructie voor haar agent te Aken, de heer Schardinell. Resultaat levert een en ander vooralsnog niet op.⁹⁹

Het uitblijven van enig resultaat van de Akense conferentie verleidt de keurvorst van de Palts tot een nieuwe grootscheepse aanslag op Kessenich. Op 2 oktober 1714 bezetten tweehonderd man reguliere infanterie, voor het merendeel grenadiers, opnieuw de heerlijkheid Kessenich, alwaar zij zich op het kasteel Borgitter verschansen

⁹³ RSG 1713, 596 (19 mei).

⁹⁴ RSG 1710, 1017.

⁹⁵ RSG 1713, 596 (19 mei).

⁹⁶ RSG 1713, 654.

⁹⁷ RSG 1713, 986, 1198, 1339, 1445.

⁹⁸ RSG 1713, 1609 (18 december). Volgens het concordaat van 2 juni 1544 moeten dergelijke conferenties te Aken of Maastricht plaatsvinden (GGP 1 D 6-12).

⁹⁹ RSG 1714, 138; cf. RSG 1714, 1041.

en de barones met haar vier kinderen in gijzeling nemen.¹⁰⁰ Het garnizoen van Stevensweert is thans niet toereikend om de zaak alleen te klaren. Op grond van de resolutie van 31 mei 1713¹⁰¹ treft kolonel Ardes echter maatregelen voor een regulier beleg, waartoe in het totaal achthonderd man van de garnizoenen in Roermond, Venlo, Stevensweert en Maastricht worden samengetrokken, alsmede artillerie, die door generaal Dopf op last van Haar Hoog Mogenden ter beschikking wordt gesteld.¹⁰² Op 18 oktober vindt het ontzet van de heerlijkheid plaats. De Gulikse troepen retireren 'met accoord' van de kastelen Kessenich en Borgitter, alwaar vervolgens twee kleine Staatse garnizoenen worden gelegerd.¹⁰³ Hierdoor is de militaire situatie voorlopig weer gestabiliseerd.

Diplomatieke consequenties

Op diplomatiek niveau heeft deze 'surprise'¹⁰⁴ van de keurvorst van de Palts echter nog de nodige repercussies, niet alleen op de verhouding tussen Haar Hoog Mogenden, de keurvorst en de Westfaalse Kreits, maar ook op de verhouding tussen Rijksdag en keizer en op de onderhandelingen over het Barrièretractaat.

Ten aanzien van de keurvorst houden Haar Hoog Mogenden vast aan de resolutie van 22 juli 1711.¹⁰⁵ Aan de Gulikse gezant, de graaf van Efferen wordt in ronde bewoordingen te verstaan gegeven, dat de Staten-Generaal

'gedurende dat (zij) in bezit zijn van dat gedeelte van het Overquartier, waarin Kessenigh gelegen is, (zullen) maintaineren dat recht daer van de Koningen van Spaigne altydt gejouisseert, ende hetwelck sy altijd gemainteneert hebben'.¹⁰⁶

Pas na ontruiming van de heerlijkheid, zullen de Staten bereid zijn om de conferentie te Aken, voor het mislukken waarvan zij overigens de hertog van Gulik verantwoordelijk achten, te hervatten. Bovendien geven zij de afgevaardigden voor de onderhandelingen over de Barrière opdracht, om de keizerlijke commissarissen, de graaf van Königsegg en baron van Heems, op de hoogte te stellen van de Gulikse aanslag, omdat – ongeacht de uitslag van de Antwerpse onderhandelingen – Kessenich Oostenrijks, dan wel Staats zal moeten worden. De keizerlijke commissarissen zeggen toe, dat zij bij de keurvorst van de Palts stappen zullen ondernemen om hem te bewegen zijn troepen terug te trekken.¹⁰⁷

¹⁰⁰ RSG 1714, 1008 (5 oktober); cf. Bouveroux, 97.

¹⁰¹ Zie noot 96.

¹⁰² RSG 1714, 1014, 1036, 1046, 1049.

¹⁰³ RSG 1714, 1068 (22 oktober).

¹⁰⁴ RSG 1714, 1041 (13 oktober).

¹⁰⁵ Zie hiervoor blz. 168.

¹⁰⁶ RSG 1714, 1041.

¹⁰⁷ RSG 1714, 1048 (15 oktober). Reeds op 16 oktober geven Haag Hoog Mogenden haar gedepueerden te Antwerpen opdracht naar het resultaat van de Oostenrijkse demarches te informeren.

De Staatse handelwijze is reeds indicatief voor de discrepantie tussen het algemene rijksbelang en de belangen van de Habsburgse huismacht, die zijn oorzaak vindt in de omstandigheid, dat sinds het overlijden van Joseph I de functies van aspirant-opvolger van Karel II en keizer van het Heilige Roomse Rijk in de persoon van Karel VI verenigd zijn. De keizer kan niet tegelijkertijd de belangen van het Rijk en die van zijn huis dienen. Tegen deze achtergrond moeten de *démarches* worden gezien, die de keurvorst van de Palts in de loop van 1715 binnen het Rijk onderneemt. De hertog van Gulik onderneemt in januari 1715 een poging om Rijksdag en keizer tegen elkaar uit te spelen. Hij mobiliseert daartoe eerst het Directorium van de Westfaalse Kreits¹⁰⁸ en bewerkstelligt vervolgens, door middel van het indienen van een memorie over Kessenich op de Rijksdag te Regensburg,¹⁰⁹ de totstandkoming van een 'Reichsgutachten' over de *'bij den Staet der Verenigde Nederlanden voorgenome overweldiging der Heerlijckheid Kessenigh, gehoorende tot het hertogdom Gulik'*. De Rijksdag doet middels dit besluit, via de keizerlijke commissaris ter Rijksdag, Maximiliaan Karel vorst van Löwenstein-Wertheim, aan Karel VI de aanbeveling, er zorg voor te dragen, dat *'bij de misschien te sluyten Barrière ofte andersints, niet(s) gedaen (zou worden) dat tot praejuditie van 't Roomsche Rijk, in sonderheyt van de Gulikse landen, omtrent derselver territoriaal gerechtigheden (zou kunnen strekken)'*.¹¹⁰ Een waarschuwing van de Rijksdag aan de keizer om de belangen van zijn huis niet ten koste van het Rijk te bevorderen derhalve.

Dit Reichsgutachten raakt via een bericht in de Haagsche Courant ook in Stevensweert bekend, alwaar kolonel Ardes Haar Hoog Mogenden op eigen initiatief in overweging geeft er zorg voor te dragen, dat, als Stevensweert tot de Staatse partage in het Overkwartier zou gaan behoren, in zo'n geval 'oock het territoriaal van de Vrije Heerlyckheit Kessenigh daerbij wierdt begrepen ende geannexeert'. Tevens geeft hij in overweging, dat het wellicht verstandig zou zijn de mombler Godefroid Bloemaerts te belasten met het opstellen van een deductie over de Gelderse aanspraken op de soevereiniteit over Kessenich, ten dienste van Haar Hoog Mogenden afgevaardigden voor de onderhandelingen van de Barrière.¹¹¹

Ook de Erven van Waes zijn kennelijk verontrust door wending die de zaken dreigen te nemen en verzoeken bij request van 29 maart 1715, dat de Staatse afgevaardigden te Antwerpen alles in het werk zouden stellen om de territoriale jurisdictie van Kessenich voor de Republiek te behouden. Immers als Stevensweert Staats zou worden, dan zou de Brabantse leenheer niet langer in staat zijn om effectieve bescherming te bieden tegen nieuwe Gulikse attentaten.¹¹²

Uit de 'Weensche Gezantschapsberichten' van de Staatse ambassadeur Hamel

¹⁰⁸ Brief van de keurvorst van de Palts aan de bisschop van Munster d.d. 29 januari 1715 en de reactie daarop van de bisschop d.d. 12 februari 1715 (Memorie Westf. Kreits, bijlage 14).

¹⁰⁹ Memorie Westf. Kreits, bijlage 5.

¹¹⁰ Reichsgutachten van 26 februari 1715 (Memorie Westf. Kreits, bijlage 15).

¹¹¹ RSG 1715, 223 (15 maart); Memorie Mombler 1715.

¹¹² RSG 1715, 305.

Bruyninx blijkt overigens, dat er een reële kans bestaat dat de keizer het Reichsgutachten niet naast zich neer zal leggen.¹¹³

Geruggesteund door dit besluit ondernemen de Directeuren van de Westfaalse Kreits op 14 juni 1715 nog een laatste poging om Haar Hoog Mogenden ervan te overtuigen, dat het *'een onwaer en noyt te bewijsen verdichtsel (is), alsof de Heerlijckheit Kessenich was gehoorende tot het van den Staet alsnog inhebbende gedeelte van het Overquartier van 't Hertogdom Gelder'*, waartoe zij de hele in het voorafgaande verhaalde geschiedenis nogmaals breedvoerig uiteenzetten, onder toevoeging van het voorstel, om baron van Metternich in het bezit van Kessenich te herstellen en vervolgens de conferentie te Aken te heropenen.¹¹⁴

De démarche van de Westfaalse Kreits is voor Haar Hoog Mogenden aanleiding om de momber Godefroid Bloemaerts met het opstellen van een breedvoerige deductie te belasten, die ter vergadering van 30 september 1715 wordt gelezen.¹¹⁵ Het betoog van de momber volgt hetzelfde concept als aan de resolutie van 22 juli 1711 ten gronde ligt. Primair wordt de Brabantse leenroerigheid van Kessenich betoogd en vervolgens worden de Gelderse aanspraken op de territoriale jurisdictie van Kessenich verdedigd. Ten bewijze dat de *'heerlijckheit ende Lande van Kessenich aangaande het territoir alleenlijck resorteert onder de souveraine overigheyt van dit Overquartier als Hertogh van Gelre'* wijst Bloemaerts er opnieuw op, *'datte selve heerlijckheit is gelegen buyten de limieten van 't landt van Gulich, die nijewaerts en springen over de Maeze naer den cant van Brabant'*, maar wel binnen de *'triangel van Roosteren, Weert en Stevensweert'*. Aan de hand van een citaat uit Knichen, De Iure territorii, geeft de momber vervolgens aan, dat de territoriale jurisdictie prevaleert boven de suzereniteit: *'Si enim bona sint intra fines regni vel provinciae sita, tunc illius esse dicuntur, cuius est regnum quoad jurisdictionem'*.¹¹⁶

Ten einde de stellingen van de Westfaalse Kreits met betrekking tot deze kwestie te ontzenuwen, gaat Bloemaerts uit van de positie van het hertogdom Gelre sedert het Tractaat van Augsburg. Hij stelt, dat het 'manifest' is, dat Gelre, sinds dit hertogdom deel uit maakt van de Bourgondische Kreits, *'noyt onder het rijck iets heeft gecontribueert'*. Hieruit volgt zijns inziens, dat Gelre niet langer tot het Rijk kan worden geacht te behoren: *'Superioritas enim territorialis probatur ex observantia*

¹¹³ Von Antal en De Pater, Weenske Gezantschapsberichten II, 632, bericht van 27 maart 1715; volgens Sante, Die kurpfälzische Politik des Kurfürsten Johann Wilhelm vornehmlich im spanischen Erbfolgekrieg, in: Historisches Jahrbuch 44 (1924) 19-62, is Karel VI vooral nadat bij de vrede van Rastadt (1714) aan Johan Willem het bezit van de Oberpalts – die aan Maximiliaan Emanuel van Beieren wordt gerestitueerd – is ontnomen, geneigd om de keurvorst in het Limburgse schadeloos te stellen.

¹¹⁴ RSG 1715, 680; Momberskas, nr. 307 (AII).

¹¹⁵ RSG 1715, 862 (30 oktober); Momberskas, nr. 307 (AII).

¹¹⁶ De momber verwijst naar Mascardi, De probat. vol. I, concl. 214 (Joseph Mascardi, Genua, Conclusiones omnium probationum quae in utroque foro quotidie versantur, cum additionibus etc., Turijn 1624; van dit werk bestaat een verkorte editie door J.J. Stimpelius, Leipzig 1677 en Keulen, 1685 (Michaud, Biographie Universelle, xxv, 173-174)) en naar Knichen, De iure territorii, cap. 5 n. 99 et seqq.

mandatorum, edictorum, ex praestatione homagii, impositione collectarum etc'.¹¹⁷ Van naleving van rijkswetten, leenhulde aan de keizer en betaling van rijksbeden is in het Overkwartier natuurlijk geen sprake. Deze exemptie van Gelre uit het Rijk verklaart volgens de momber tevens, waarom Kessenich niet voorkomt op de Rijksmatrikel van Worms van 1521 en 1552, noch op die van Regensburg van 1675 en al evenmin op de Kreitsmatrikel. Als Gelders territorium behoort de heerlijkheid daar immers in het geheel niet op voor te komen. Dientengevolge is de momber van mening, dat het geschil over de Brabantse, dan wel de Gulikse suzereniteit van Kessenich door de Soevereine Raad van Roermond, als hoogste competente rechter van het Overkwartier berecht had moeten worden – de Brabants/Gulikse suzereniteit wordt hier derhalve voorgesteld als een 'ius in territorio alieno'¹¹⁸ – en dat er geen enkele reden is om daartoe een beroep te doen op het Guliks-Gelders concordaat van 1544, omdat er in wezen van een geschil tussen beide mogendheden geen sprake kan zijn. Laat staan dat de Directeuren van de Westfaalse Kreits zich zouden hebben in te laten met de interne aangelegenheden van het Overkwartier!

Hiermee komt voor het jaar 1715 een einde aan de uit de gedrukte resoluties van Haar Hoog Mogenden en het archief van de momber kenbare ontwikkelingen met betrekking tot de territoriale jurisdictie van Kessenich. Ten gevolge van het verloop van de onderhandelingen over de Barrière verliest Kessenich voor de Republiek nadien alle belang. Van deze controversen met het Heilige Roomse Rijk resteren op het einde van de achttiende eeuw bij Kluit nog slechts enkele vage reminiscenties.^{118a}

Conclusies

Ten aanzien van de staatkundige positie van Kessenich: hoewel Kessenich, balanceerend tussen Brabants en Gulikse suzereniteit, in de zeventiende eeuw aanvankelijk haar zelfstandigheid heeft weten te bewaren, is zij ten gevolge van dynastieke problemen eerst in de Brabantse en nadien in de Gulikse invloedssfeer terecht gekomen.

Als Brabantse vrijheerlijkheid kan Kessenich op grond van het tractaat van Augsburg niet (meer) als een vrije rijksheerlijkheid worden beschouwd. Als Gulikse 'Unterherrschaft' geldt Kessenich daarentegen als een mediate rijksheerlijkheid.

Hoewel de Brusselse regering aanvankelijk 'à titre de Gueldre' geen aanspraak maakte op de soevereiniteit over Kessenich, is de Soevereine Raad van Roermond sedert 1699 begonnen zich intensief met de kwestie Kessenich in te laten, om te voorkomen, dat de Gulikse mediatisering van Kessenich precedentwerking zou hebben ten aanzien van de Gelderse vrijheerlijkheden, die in het laatste kwart van de zeven-

¹¹⁷ De momber verwijst naar Knichen, *De jure territorii*, cap. 2.2.15 en cap. 3.; daarnaast verwijst hij naar Christoph Besold, *Consiliorum Tubingensium sive illustrium juris responsum et consultationum*, pars. 5, cons. 238 n. 20, alsmede de consilia 377, 881 en volgende.

¹¹⁸ Willoweit, *Rechtsgrundlagen*, 203.

^{118a} Kluit, A., *Historia Federum Belgii Federati Primae Lineae in usum auditorum*, Lugdunum Batavorum 1790, 1791, pars. I, 108; pars III, 233-234.

JOSEPH LOTHAIRE COMTE DE KINIGSEGG

Chambellan de Sa Majesté Imperiale & Catholique, son Conseiller de Guerre, Lieutenant General & Colonel d'un Regiment d'Infanterie, Ministre Plenipotentiaire aux Pays-Bas &c.

A Tous Lieutenans Gouverneurs, Chefs, Colonels, Maîtres de Camp, Capitaines, Quartiers-Maîtres, Fouriers, & autres Officiers & Gens de Guerre, tant de Cheval que de Pied, de quelle qualité, condition, ou nation qu'ils soyent, étant au Service de Sa Majesté Imperiale & Catholique, sous nostre Charge & Commandement; ensemble à tous les Justiciers, Officiers, & sujets qui ce regardera, & ces presentes seront montrées *Salus*, SCAVOIR VOUS FAISONS, que Nous avons pris, & mis, prenons & mettons par cestes, en la protection & Sauvegarde speciale de Sa Majesté & la Nostre, la Baronne Douairiere DE WAES, ses Enfans & Domestiques, les deux Chateaux de KESSENICH & BORGHITTEF, la Terre & Seigneurie de KESSENICH & HUNSEL, avec leurs Hameaux, Appendances & Dependances, leurs Habitans, Maisons, Biens, Meubles, & Immeubles, & generalement tout ce qu'y appartient à ladite Baronne, avec ordre au Gouverneur ou Commandant des Troupes de Sa dite Majesté à Ruremonde de prendre garde qu'en ladite Terre & Seigneurie de KESSENICH ne soit rien intenté de prejudiciable aux droits, Hauteurs, & Souveraineté de Sa Majesté, sur ladite Terre & Seigneurie, ny aux interets de ladite Baronne & ses Enfans, Vous mandans partant & commandant au nom de Sa Majesté, & à Chacun de vous en droit loy, & si comme à luy appartiendra bien expressement, d'affranchir & exempter ladite Terre & Seigneurie, ses Appendances & Dependances de toutes fouilles, Torts, Domages, Invasions, Mangeries, & Exactions; laissant ladite Baronne, ses Enfans, Domestiques, & Biens susdits, ses Appendances & Dependances de cette nostre presente Sauvegarde, pleinement, & paisiblement jouir & user sans y aller au contraire, à peine d'encourir l'indignation de Sa Majesté & la Nostre, & d'estre punis comme Infrauteurs de Nos Sauvegardes, & Commandemens, Et afin que de ce que dessus Personne ne puisse prétendre Cause d'ignorance, Nous avons contenti, & confentons, que l'on puisse mettre & afficher les Blasons des Armes de Sa dite Majesté & les Nostres en tels endroits de ladite Terre, Seigneurie & Chateaux, ses Appendances & Dependances, que sera trouvé convenir. Voulans & Commandans au Nom de Sa Majesté, qu'à la Copie autentique de cette Nostre Sauvegarde, loit détreé comme à l'Originell. Fait à Bruxelles le Dixieme de Fevrier Mil sept cent & seize.

THEE KINIGSEGG.

(L. S.)

Commissaire de Sa Majesté Imperiale

Par Ordonnance de son Excellence.

J. B. VAN ERPS.

Commissaire de Sa Majesté Imperiale
à la place d'Abbas

Alb. 3. Sauvegarde voor Kessenich, 10 februari 1716. Foto: Régis de la Haye.

tiende eeuw in toenemende mate tekenen van een 'Rijke' gezindheid zouden vertonen. Uitgaand van marginale aanspraken op de territoriale jurisdictie van Kessenich (Dulkensweert), weet de Soevereine Raad van Roermond met steun van de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, die zelf aanvankelijk belang hebben bij een zo groot mogelijke omvang van het Overkwartier, zijn zeggenschap over het hele Land van Kessenich uit te breiden. Ondanks diplomatieke interventies van de Westfaalse Kreits en gewapend ingrijpen door de hertog van Gulik, blijft de Gelderse soevereiniteit over Kessenich tot aan het einde van het Staats Interimbewind gehandhaafd.

Sinds de resolutie van 22 juli 1711 moet Kessenich mijns inziens als een Gelderse vrijheerlijkheid worden aangemerkt. Als zodanig wordt Kessenich op 10 februari 1716 door de gevolmachtigd minister, graaf van Königsegg onder sauvegarde van Karel VI gesteld, met lastgeving aan de commandant van Roermond *'de prendre garde qu'en laditte terre et seigneurie de Kessenich ne soit rien intenté de prejudiciable aux droits, hauteurs, et souveraineté de Sa Majesté sur laditte terre et seigneurie'*.¹¹⁹ Van Gulikse pogingen om de soevereiniteit over Kessenich te verwerven is nadien geen sprake meer geweest. Wel blijft het hoger beroep op Aken gedurende de achttiende eeuw een bron van onenigheid, totdat door middel van het decreet van 26 mei 1784 Joseph II ook daarin heeft voorzien.

Ten aanzien van het begrip 'terre franche' zou men kunnen concluderen, dat de omschrijving die hiervan wordt gegeven in de *Memoires* van De Nény een adequate definitie vormt, die men ook zou kunnen toepassen op de vrije heerlijkheden van de Zuidelijke Nederlanden op het einde van de zeventiende eeuw. Ook hier zijn de wezenlijke elementen van belastingheffing en inpassing in het ressort van een der provinciale hoven van justitie reeds duidelijk herkenbaar.

Tenslotte zou men uit de perikelen van Kessenich de conclusie kunnen trekken, dat de staatkundige positie van de zogenaamde vrije rijksheerlijkheden in de Maasvallei binnen een zeer korte tijdsspanne erg kan variëren. Zonder bronnenonderzoek kan men te dien aanzien geen betrouwbare uitspraken doen.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

ARA	Algemeen Rijksarchief	OLL	Oude Land van Loon
ARAB	Algemeen Rijksarchief Brussel	P	Plakkaatregister
CB	Consultboek	PSHAL	Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg
CEA	Conseil d'Etat et d'Audience		
CTS	Consolidated Treaty Series		
GGP	Groot Gelders Plakkaatboek	RSG	(gedrukte) Resoluties Staten-Generaal (jaargang, blz.)
HHM	Haar Hoog Mogenden		
HSD	Hauptstaatsarchiv Düsseldorf	SG	Staten-Generaal
NWK	Niederrheinisches-Westfälisches Kreisarchiv		

N.B.: De benutte archivaliën berusten tenzij anders vermeld ten rijksarchief te Maastricht. (RAL).

¹¹⁹ Grosse in manuscript van J. Habets, De Vrije Rijksheerlijkheid Kessenich, bijgebonden tussen blz. 509 en blz. 513.

GENEALOGISCHE BIJLAGE

